

NISHOTIY G'AZALI: BADIYYAT VA NASHRLAR ARO TAFOVUTLAR

Shomurodova Marjona,
Qarshi davlat universiteti
Talaba

Annotatsiya. Maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyondasi Muhammadniyoz Nishotiy qalamiga mansub bir g'azalning matniy tadqiqi va badiiyati tahlili amalga oshirilgan. Xususan, g'azalning devon qo'lyozmasi va nashrdagi matnlari o'zaro qiyoslanib, ular o'rtasidagi sezilarli tafovutlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nashr, g'azal, bayt, she'riy san'at, matniy tadqiq, badiiy tahlil.

Annotation. The article provides a textual research and artistic analysis of the ghazal written by the great representative of Uzbek classical poetry Muhammadniyaz Nishoti. In particular, the Devan manuscript and the published text of the ghazal were compared and the significant differences between them were analyzed.

Key words: publication, ghazal, beit, poetic art, textual research, artistic analysis.

O'zbek mumtoz she'riyatining yorqin vakili Muhammadniyoz Nishotiy ijodi XVIII asr o'zbek mumtoz adabiyotida, xususan, Xorazm adabiy muhiti doirasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shoir hayoti va ijodi haqida fikr yuritilgan eng eski asar bu Muhammadyusuf Bayoniyning "Tavorix-i Xorazm" ("Xorazm tarixi") asaridir. Asarda Muhammadyusuf Bayoniy, Pahlavonquli Ravnaq va Muhammadniyoz Nishotiyning aynan bir paytda, aniqrog'i Xiva xoni Sherg'ozixonning jiyani Temurg'ozixon davrida yashab ijod qilganlari aytiladi. Shoirning hayoti va asarlari xususida qilingan ilk muhim ilmiy tadqiqotlar XX asrning birinchi yarmiga oiddir. Xususan, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi a'zosi, adabiyotshunos olim Vohid Abdullayevning ilmiy izlanishlari Muhammadniyoz Nishotiyning adabiy jamoatchilik o'rtasida yaxshi tanitdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Ayniqsa, Nishotiy qalamiga mansub "Husn-u Dil" dostonining tarixiy va badiiy qiymatini belgilashda olimning qo'shgan hissasi beqiyos. Vohid Abdullayev ta'biri bilan aytganda, "Nishotiy lirikasi XVIII asrdagi o'zbek poeziyasining go'zal namunasidir"[Abdullayev V. 1:193].

Bizgacha shoirning nisbatan kichik, ammo yuqori badiiy qiymatga ega "Devon"i yetib kelgan. Shoir nomi keltirilgan qo'lyozmalarning bir qismi O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti Qo'lyozmalar bo'limida, Samarqand davlat universiteti kutubxonasida va Alisher Navoiy nomidagi davlat Adabiyot muzeyida saqlanmoqda. 156II raqam bilan qayd etilgan mazkur asar 38 g'azal, 14 musammat (1 musaddas, 13 muxammas) va bitta qasidadan iboratdir. Nishotiyning "Devon"i sifatida qabul qilinayotgan ushbu to'plam salkam 3500 baytlik hajmga ega[Kiziltunç R. 5:8].

“Devoni Nishotiy” dan joy olgan g’azallardan biri “G’ariqi bahri alam bo’lg’animg’a men mamnun...” deya boshlanib, g’azalda oshiq va ma’shuqa timsoli yuksak badiiy mahorat bilan tasvir etiladi.

Mazkur g’azal matla’si quyidagicha:

G’ariqi bahri alam bo’lg’animg’a men majnun,

Ne shikva, dashti farog’atda o’ylakim Majnun[Nishotiy. 3:408].

Dastavval, g’azal matniga to’xtaladigan bo’lsak, ushbu lirik asar shoir devonining Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi fondida 156-raqam bilan saqlanuvchi qo’lyozma matnida keltirilgan bo’lib, biz quyida ana shu qo’lyozma hamda u orqali turli yillarda chop qilingan “Nishotiy. Tanlangan asarlar”(1960), “Nishotiy. Husn-u Dil. Doston. She’rlar.”(1967) kabi nashrlari aro taqqoslashga va g’azalni ma’no-mazmunij jihatdan tahlil qilishga harakat qilamiz.

Mazkur baytda shoir lirik qahramon bo’lmish oshiq holida o’zining alam “bahr”(dengiz)iga g’arq bo’lganidan mamnun ekanini o’zi uchun cho’l-u dashtda kezishni farog’at deb bilgan Majnunga qiyos etadi. Baytda tazod (“bahri alam”, “dashti farog’at”), talmeh (Majnun) singari badiiy san’atlardan foydalanilgan.

Birinchi misrada keltirilgan “mamnun” so’zi nashrlarda “majnun” tarzida xato tabdil qilingan. Bu esa baytning ma’noviy butunligiga putur yetkazadi.

Keyingi baytda ma’shuqaning yuzidagi xol shunday tasvirlanadi:

Xat-u labi yuqori-yu quyidag’i xoli,

Erur chu nuqta-i jon, anglag’il, anga mazmun[Nishotiy. 3:408].

Mazmuni:

Yorning “xat”(lab ustidagi mayin tuklar) va labi yuqori-yu xoli undan quyida bo’lib, uni “anga”(yor yuziga) mazmun berib turgan “nuqta-i jon” deb anglagil.

Baytda “Xat”, “lab”, “xol” so’zlari tanosub, “yuqori”, “quyi” so’zlari esa tazod san’atini yuzaga keltirgan. G’azalning quyidagi baytini yuqoridagi yuqoridagi ikki misraning ayni mazmunij davomi deyish mumkin. Sababi ushbu baytda ham yor yuzidagi xol tasviri ustida so’z boradi:

Labi ziloli uza nuqta qo’ydi kilki qazo,

Yo’q ersa la’l uza yo’q nuqta aylamak qonun[Nishotiy. 3:408].

Mazmuni:

“La’l” (lab) ustiga “nuqta aylamak” (xol qo’ymoq) rasm bo’lmasa-da, “kilki qazo” (taqdir qalami) yorning “labi ziloli” (toza labi) ustiga “nuqta” (xol) qo’ydi.

Baytda “lab” so’zi o’rnida “la’l” (qizil qimmatbaho tosh) so’zi qo’llanishi mumtoz adabiyotda an’anaviy holat bo’lib, bu istiora san’atining yaqqol bir ko’rinishidir.

Yuzing oq, ey, g’am-u mehnatki ko’rguzub nayrang,

Yuzimni goh etib, ashkim aylading gulgun[Nishotiy. 3:408].

Baytning birinchi misrasida oshiq ma'shuqasiga to'g'ridan to'g'ri murojaat qilib, yorning unga(oshiqqa) g'am-u mashaqqat bilan nayrang ko'rsatib turib, lekin yuzi oq (hech qanday ifodasiz yuz ma'nosida) ekanida shikoyat qiladi. Ikkinchi misraga keladigan bo'lsak, nashrlarda yuqori baytdagi kabi mazmunga nomuvofiq tarzda "koh"(somon) so'zi o'rnida "goh" so'zi xato qo'llangan. Lekin misra asliyatda: "yuzimni "koh"(somon; sariq rangga ishora) qilib, ko'z yoshlarimni "gulgun" (gulrang, qizil) aylading," demakdir.

Keyingi baytda shoir yor firoqida qolgan oshiq ahvolini yanada ta'sirliroq ifodalaydi:

Firoq shomida ko'r holim, ey qamarsiymo,

Boshimg'a anjumi toshini yog'durur gardun[Nishotiy. 3:408].

Mazmuni:

Ey qamarsiymo (yor), firoq (hajr) shomidagi holimni ko'rginki, falak "anjumi tosh"(yulduzlar qadar ko'p toshlar)ini boshimga yog'durur.

Baytning 2-misrasida keltirilgan "anjum" so'zi nashrlarda "anjam" tarzida berilgan bo'lib[Nishotiy.4:39], nisbatan ahamiyatsiz ko'rinsa-da, shaklan xato hisoblanadi. Mazkur baytda nido(ey qamarsiymo), tanosub(shom, anjum, gardun), tashbeh (qamarsiymo) kabi badiiy san'atlardan unumli foydalanilgan.

Qoshing xayoli boshida gar o'lmas ersa mudom,

Nedin Nishotiy, boshi uzra jo tutubdur "nun"? [Nishotiy. 3:408]

Mazkur g'azalning so'nggi, yakunlovchi baytida ham nashrlar aro ayrim farqli jihatlar borki, bayt mazmuniga anchagina ta'sir ko'rsatgan. Xususan, 2-misrada oxirida qo'llangan "nun" (arab harfi) so'zi, qo'lyozma va "Nishotiy. Husn-u Dil. Doston. She'rlar." nashridan farqli o'laroq, "Nishotiy. Tanlangan asarlar"ida "tun" shaklida xato beriladi[Nishotiy.4:39]. Bu esa bayt mazmuniy tahlili jarayoniningqiyinlashishiga olib keladi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, fikrimizcha, baytning umumiy mazmuni quyidagicha bo'lishi lozim:

Agar boshida doim qoshing xayoli bo'lmagan bo'lsa, nima uchun Nishotiy boshi uzra "nun" joy olgandir?

Izoh: Mumtoz adabiyotda yor qoshining shakli "nun" arab harfi ko'rinishiga qiyoslanadi. "Nishotiy" so'zi ham arab harflari bilan ifodalanganda so'z boshi "nun" harfi bilan boshlanadi. Shoir "boshida yor qoshining xayoli joylashgani" va shoir taxallusi (Nishotiy)ning "nun" harfi bilan boshlanishini shunday moslashtirganki, natijada baytda "Husni ta'lil" (chiroyli dalillash) san'atining go'zal namunasi vujudga kelgan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, mumtoz adabiyotda ijodkorning poetik mahoratini bor bo'y-basti bilan ko'rsatib beruvchi janr bu, albatta, g'azaldir. Mumtoz adabiyot vakillari, xususan Muhammadniyoz Nishotiy lirik merosi doirasida ham

g'azallar muhim ahamiyat kasb etadi. Shoirning mavjud nashrlardagi, qolaversa, qo'lyozma matnlardagi g'azallarini adabiyotshunoslik doirasida o'rganish, tahlil va tadqiq qilish zarur vazifalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev V. O'zbek adabiyoti tarixi. Ikkinchi kitob. – Toshkent: O'qituvchi, 1967.
2. Devoni Nishotiy. Qo'lyozma. Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi Qo'lyozmalar fondi. No.156.
3. Nishotiy. Husn va dil. Doston. She'rlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967.
4. Nishotiy. Tanlangan asarlar. - Toshkent: O'z.SSR davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1960.
5. Recai Kiziltunç. Muhammed Niyaz Nisati. DIVAN. – Ankara: Fenomen yayincilik, 2019.